

SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTINING HUQUQIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI: IMTIYOZLAR, IMMUNITETLAR VA A'ZOLIKNI KENGAYTIRISH

Yadgarov Sh. -

TDYuU mustaqil izlanuvchi

Xalqaro tashkilotlarning huquqiy bazasi va institutlari ularning samarali faoliyatini ta'minlashda va belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy xalqaro huquqda, xususan, xalqaro va hukumataro tashkilotlarning xodimlarining imtiyozlari va immunitetlari muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki ular ularning mustaqilligini va mustahkamligini ta'minlash uchun imkoniyat yaratadi. Ushbu institutlarning rivojlanishida muhim bosqichlardan biri - Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShT) doirasida Imtiyozlar va immunitetlar bo'yicha Konvensiya qabul qilindi, bu esa tashkilotning faoliyatini huquqiy asoslari bilan mustahkamlash va uning rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, ShHT ichidagi muhim huquqiy institutlardan biri - kuzatuvchi davlatlar instituti yaratildi, bu esa davlatlarni tashkilot faoliyatiga yanada ko'proq jalb qilish va kengaytirishga imkon beradi. Bu chora-tadbirlar mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashga, terrorizm, narkotik trafiki, ekstrimizm va separatizmga qarshi kurashishda yordamlashishga xizmat qiladi. Tashkilot rivojlanishi davrida bir qator qarorlar qabul qilindi, ular kuzatuvchilarning huquq va vakolatlarini kengaytirish hamda yangi a'zo davlatlarning qo'shilish tartiblarini belgilashga yo'naltirilgan.

Shu bilan bir qatorda, ShHT doirasida iqtisodiy va gumanitar hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ko'p tomonlama shartnomaviy-huquqiy baza izchil ravishda takomillashtirib borilmoqda. Tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasida savdo-sotiqni soddalashtirish, transport yo'laklarini rivojlantirish va energetika sohasidagi loyihalarni birgalikda amalga oshirish bo'yicha qabul qilingan hujjatlar mintaqaviy integratsiyani yangi bosqichga olib chiqdi. Shu bilan birga, madaniy-gumanitar aloqalarni mustahkamlash, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan huquqiy mexanizmlar xalqlar o'rtasidagi do'stlik rishtalarini mustahkamlashda muhim poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

ShHT doirasida imtiyozlar va immunitetlar to'g'risidagi konvensiyaning qabul qilinishi tashkilot faoliyati uchun zarur tashkiliy va huquqiy asoslarni yaratishda keyingi bosqichni belgilab berdi, chunki xalqaro hukumatlararo tashkilot xodimlarining imtiyozlari va immunitetlari uning samaradorligining asosiy sharti hisoblanadi. A.G.Myachinaning "xalqaro (hukumatlararo) tashkilotlar o'z funksiyalarini samarali bajarish uchun mezbon davlatlardan mustaqillikni talab qilishini", ta'kidlagan. Bunday mustaqillik ularning qonuniy hujjatlarida, ko'p tomonlama konvensiyalarda va tashkilot va mezbon davlat o'rtasidagi ikki tomonlama shartnomalarda belgilangan muayyan imtiyozlar va immunitetlarni nazarda tutadi. Bir qator xalqaro huquqiy hujjatlar xalqaro tashkilotlar xodimlari va davlat vakillari uchun diplomatik immunitetga o'xshash xalqaro tashkilotlar oldidagi immunitetni belgilaydi[1].

Xususan, ShHT a'zolarining 2002 yilgi Sankt-Peterburg va 2003 yilgi Moskva sammitlarining ushbu tashkilot uchun huquqiy asosni ishlab chiqish nuqtai nazaridan ahamiyatini yuqori baholab bo'lmaydi[2]. Ushbu davlatlararo institutsional birlashma faoliyatining asosiy jihatlarini belgilab bergan xalqaro huquqiy hujjat bo'lgan ShHT Xartiyasining qabul qilinishi ShHTning dastlabki tashkiliy-huquqiy shakllanishini asosan yakunladi va muhim sohalarida doimiy asosda davlatlararo hamkorlikni rivojlantirish uchun keyingi istiqbollarni ochdi. Ramziy ma'noda, bu bosqichga butun dunyo bo'ylab BMT tamoyillariga asoslangan xalqaro huquqiy tartibni ta'minlashning eng faol tarafdorlaridan biri sifatida Rossiyaning faol sa'y-harakatlari tufayli erishildi. S.Kalamkaryanning fikriga qo'shilish kerak, u "Rossiyaning zamonaviy dunyo tartibidagi o'rni va roli uning Buyuk Davlat va BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zosi sifatidagi huquqiy maqomi (BMT Xartiyasiga muvofiq) bilan belgilanadi"[3] deb ta'kidlagan. Rossiyaning xalqaro huquqiy munosabatlar tizimiga kiritilishining xalqaro-huquqiy ahamiyati, haqiqatan ham,

xalqaro hamjamiyatning barcha a'zo davlatlari tomonidan vijdonanlik tamoyiliga asoslangan xalqaro majburiyatlarini bajarishga ko'maklashish parametrlarida namoyon bo'ladi".

ShHT faoliyatining xalqaro-huquqiy asoslarini yaratishning keyingi bosqichi 2004 yilgi Toshkent ShHT sammitida qabul qilingan xalqaro-huquqiy hujjatlar, xususan, ShHTning vakolatlari va immunitetlari to'g'risidagi konvensiya, Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashda hamkorlik to'g'risidagi bitim, ShHTda kuzatuvchi maqomi to'g'risidagi nizom va boshqa bir qator hujjatlarning qabul qilinishi bo'ldi. Shunisi e'tiborga loyiqki, ushbu xalqaro-huquqiy shartnomalar O'zbekiston Respublikasining ShHTga birinchi raisligi davrida qabul qilingan.

Bundan tashqari, ShHT Kuzatuvchi Maqomi Nizomining 7-bandiga muvofiq, kuzatuvchi maqomini olgan davlat yoki tashkilot quyidagi huquqlarga ega:

1) Tashqi ishlar vazirlari kengashining ochiq majlislarida va ShHTga a'zo davlatlar vazirliklari va/yoki idoralari rahbarlarining yig'ilishlarida ishtirok etish;

2) ShHT organlari vakolatiga kiradigan masalalarni muhokama qilishda ovoz berish huquqsiz va raisning oldindan roziligi bilan ishtirok etish va ShHT Ijrochi kotibi orqali ShHT vakolatiga kiradigan masalalar bo'yicha ShHT ishchi tillarida yozma bayonotlarni tarqatish;

3) tegishli ShHT organlari ularni tarqatishga cheklovlar qo'ymasa, Nizomning 4-moddasida ko'rsatilgan ShHT organlarining hujjatlari va qarorlariga kirish huquqini olish[4].

Ushbu me'yoriy qoidalarning mazmun-mohiyati ShHTning ochiq tashkilot sifatidagi huquqiy tabiatini aks ettirib, kuzatuvchi davlatlar uchun «cheklangan ishtirok» modelini taqdim etadi. Kuzatuvchi maqomidagi sub'ektlarga berilgan huquqlar majmuasi, bir tomondan, ularning tashkilot doirasidagi maslahatlashuv jarayonlarida axborot olish va o'z pozitsiyasini bayon etish imkoniyatini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, qaror qabul qilish jarayonida ovoz berish huquqining mavjud emasligi ShHTning suveren a'zolari ustuvorligini kafolatlaydi. Bu esa tashkilotning institutsional barqarorligini saqlagan holda, mintaqaviy xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik masalalarida kengroq xalqaro konsensusni shakllantirishga xizmat qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan, bunday huquqiy maqomning belgilanishi kuzatuvchi davlatlar uchun ShHTning to'laqonli a'ziligiga o'tishdan oldingi «adaptatsiya davri» vazifasini o'taydi va tashkilotning ko'p qirrali diplomatik maydon sifatidagi nufuzini oshiradi.

ShHTni istiqbolli kengaytirish yo'lidagi birinchi aniq qadam 2004 yilda kuzatuvchi maqomini belgilash to'g'risidagi qarorning qabul qilinishi va Kuzatuvchilar bilan o'zaro aloqalar tartibining tasdiqlanishi (2006), shuningdek (2008 yilda) muloqot sheriklik tuzilmasini yaratish bo'lganini tan olish kerak. 2010-yil yozida qabul qilingan Yangi a'zolari qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomda umumiy a'zolik tartibi belgilab berilgan edi[5].

Xalqaro hukumatlararo tashkilotlarda kuzatuvchilar instituti yuqorida tilga olingan institutsional tuzilmalar faoliyatiga davlatlarni jalb qilishning eng maqbul vositasi sifatida dolzarbligi sababli katta ilmiy va amaliy qiziqish uyg'otadi, chunki u kuzatuvchilarga axborot almashish, xalqaro konferensiyalar va forumlarda birgalikda ishtirok etish, tashkilotlar doirasida muhokama qilingan masalalar bo'yicha o'z fikrlarini bildirish va xalqaro tashkilotlar qarorlarini amalga oshirishni osonlashtirish orqali xalqaro huquqiy tartibni mustahkamlashga hissa qo'shish imkonini beradi. Afsuski, garchi jiddiy e'tiborga loyiq ayrim ilmiy nashrlar allaqachon mavjud bo'lsada, bu mavzu hali alohida dissertatsiya doirasida har tomonlama o'rganilmagan [6].

ShHT doirasida kuzatuvchi maqomidan mohirona foydalanish, uning faoliyati geografiyasining tobora kengayib borishi va terrorizm, giyohvand moddalar savdosiga qarshi kurash, ekstremizm va separatizmga qarshi kurash sohalarini o'z ichiga olgan muhim, o'z vaqtida qabul qilingan xalqaro huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi tufayli a'zo davlatlar soni sezilarli darajada oshdi. Xususan, Mo'g'uliston birinchi marta 2004 yilda, Pokiston 2006-yilda, Eron 2008 yilda va Hindiston 2008 yilda kuzatuvchi maqomini oldi.

Keltirilgan tarixiy retrospektiva shuni ko'rsatadiki, ShHTning kengayish dinamikasi bevosita uning funksional jozibadorligi va xalqaro huquqiy nufuzi ortishi bilan bog'liqdir. Kuzatuvchi maqomining berilishi yirik mintaqaviy aktorlar uchun tashkilotning xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash borasidagi yondashuvlarini amaliy o'rganish imkonini beruvchi samarali

diplomatik mexanizm bo'lib xizmat qildi. Mo'g'uliston, Pokiston, Eron va Hindiston kabi davlatlarning ketma-ket kuzatuvchilik maqomini olishi ShHTning nafaqat lokal, balki kontinental miqyosdagi geosiyosiy maydonga aylanganini anglatadi. Bu jarayon, o'z navbatida, tashkilotning konvensiyaviy tizimini xalqaro huquqning universal normalari bilan uyg'unlashtirishni taqozo etib, transmilliy tahdidlarga qarshi kollektiv immunitetni shakllantirishda poydevor vazifasini o'tadi. Binobarin, kuzatuvchi maqomi instituti ShHTning institutsional evolyusiyasida strategik ko'prik vazifasini o'tab, uni ko'p qutbli dunyo tartibotining muhim huquqiy markaziga aylantirdi.

D.S.Popov to'g'ri ta'kidlaganidek, 2001 yilda tashkil etilgan Shanxay Hamkorlik Tashkiloti rivojlanishning bir necha bosqichlaridan o'tdi, bu davrda uning huquqiy asoslari va institutsional tuzilishi umuman shakllantirildi, hamkorlikning asosiy yo'nalishlari aniqlandi va ularni aniq mazmun bilan to'ldirish uchun katta ishlar qilindi. Shu bilan birga, ShHT bugungi kunda Tashkilotning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishini aniqlash zarur bo'lgan bosqichga yetdi. Bir necha yillardan beri ShHTni kengaytirish va mintaqaviy integratsiyaga yangi davlatlarni kiritish masalasi kun tartibida turibdi. Biz muhokama qilayotgan Shanxay Hamkorlik Tashkilotini kengaytirish, boshqa narsalar qatori, huquqiy masalalarni hal qilish bilan birga amalga oshirilishi kerak: agar ular bajarilsa, manfaatdor davlatlarga Tashkilotning o'ziga zarar yetkazmasdan ShHTga qo'shilish imkonini beradigan parametrlarni ishlab chiqish, ShHTga a'zolik mezonlarini, shuningdek, yangi davlatlarni qo'shilishning protseduraviy mexanizmini shakllantirish va mustahkamlash muhimdir[7].

Albatta, a'zo davlatlar soni ortib borayotganligi sababli, bu jarayon ShHTning xalqaro munosabatlarga, umuminsoniy va mintaqaviy xavfsizlik masalalariga, terrorizm, giyohvand moddalar savdosi va xalqaro huquq va tartibotga boshqa tahdidlarga qarshi kurashga siyosiy va huquqiy ta'sirining pasayishiga olib kelmasligini ta'minlash juda muhimdir. Shu maqsadda, davlatlarning suveren irodasini uyg'unlashtirish va uni aniq, bajarilishi mumkin bo'lgan va amaliy samarali huquqiy hujjatlarga aylantirishni o'z ichiga olgan xalqaro huquqiy asosning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, tashkilotning maqomini va institutsional islohotlarni yanada mustahkamlash bo'yicha tashkiliy va huquqiy choralarni amalga oshirish zarur.

Shu bilan birga, ShHTning shartnomaviy-huquqiy bazasini unifikatsiya qilish va uning normalarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish mexanizmlarini ilmiy asoslangan holda qayta ko'rib chiqish lozim. Tashkilotning institutsional barqarorligini ta'minlashda "Shanxay ruhi" tamoyillari asosida o'zaro manfaatli strategik hamkorlikning yangi huquqiy modellarini ishlab chiqish, xalqaro huquq sub'ekti sifatida ShHTning global boshqaruvdagi ishtirokini institutsionalizatsiya qilishni taqozo etadi. Bu kabi choralar nafaqat tashkilot doirasidagi ko'p tomonlama hamkorlikning normativ asoslarini mustahkamlaydi, balki transmilliy tahdidlarga qarshi kurashishda a'zo davlatlarning huquqiy sa'y-harakatlarini yagona geosiyosiy maqsad yo'lida tizimlashtirishga xizmat qiladi.

ShHTning Imtiyozlar va immunitetlar to'g'risidagi konvensiyasining qabul qilinishi tashkilotning huquqiy asoslarini mustahkamlashda muhim qadam bo'lib, uning xalqaro xavfsizlik masalalarini hal qilishda mustaqilligi va samaradorligiga hissa qo'shdi. Tashkilot rivojlanib borgan sari uning a'zoligi va kuzatuvchi maqomi oshdi, bu esa davlatlarning kengroq ishtirokini ta'minlash va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash imkonini berdi. Biroq, yanada muvaffaqiyatli kengayish uchun ShHTning maqomi va samaradorligini saqlab qolish bilan birga uning global va mintaqaviy xavfsizlikka ta'sirining pasayishiga yo'l qo'ymaslik uchun a'zolik mezonlari va a'zolik mexanizmlarini aniq belgilash zarur.

Izlanishlar natijasida quyidagi takliflarni shakllantirish mumkin:

1.Kuzatuvchi tizimining rivojlanishi va uning a'zolari sonining kengayishi xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

2.Tashkilotning doimiy o'sishi uchun uning ta'siri va barqarorligini saqlab qolgan holda, yangi davlatlarni qabul qilish mezonlari va mexanizmlarini aniq belgilash zarur.

Umuman olganda, tashkilot xalqaro tizimdagi mavqeini uyg'un ravishda kengaytirish va mustahkamlash uchun tashkiliy va huquqiy choralar va institutsional islohotlarni talab qiladigan strategik rivojlanish bosqichida.

ADABIYOTLAR:

1. Мячина А. Г. Привилегии и иммунитеты персонала международных организаций // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. 2021. № 1. С. 55.
2. Комиссина И.Н., Куртов А.А. Шанхайская организация сотрудничества: становление новой реальности / под ред. Е.М. Кожокина. М.: Изд-во РИСИ, 2005. 256 с.
3. Р.А.Каламкарян. Международно-правовое значение включенности Российской Федерации в дело обеспечения верховенства права в системе международных отношений. // Актуальные проблемы международного права. Материалы XII международной научно-практической конференции, посвященной памяти И.П.Блищенко. М.: РУДН, 2015. - С.41
4. Положение о статусе наблюдателя при Шанхайской организации сотрудничества-<http://rus.sectesco.org/load/44365/>
5. Конаровский М.А. Расширение ШОС: возможности и проблемы // Ежегодник института Мировой политики. 2015. №11.-С.106.
6. Е.С.Рудько. К вопросу о правовых основаниях института наблюдателей в международных межправительственных организациях //Журнал международного права и международных отношений. 2006. №2. С.3-8.
7. Попов Д.С. Международно-правовые аспекты членства государств в Шанхайской организации сотрудничества. Автореф. дисс. канд. юрид. наук.-Казань, 2009.- стр.5.

REZYUME:

Ushbu maqolada ShHTning huquqiy rivojlanishi, xususan, imtiyozlar va immunitetlar to'g'risidagi konventsiyaning qabul qilinishi, kuzatuvchi tizimining roli va tashkilotning kengayishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: SHHT, huquqiy asos, imtiyoz va immunitetlar, kuzatuvchi maqomi, kengayish, xalqaro hamkorlik, mintaqaviy xavfsizlik, a'zolik mexanizmlari, xalqaro huquq.

PEZIOME:

В данной статье анализируется правовое развитие ШОС, в частности, принятие Конвенции о привилегиях и иммунитетах, роль системы наблюдателей и расширение деятельности организации.

Ключевые слова: ШОС, правовая база, привилегии и иммунитеты, статус наблюдателя, расширение, международное сотрудничество, региональная безопасность, механизмы членства, международное право.

RESUME:

This article analyzes the legal development of the SCO, in particular, the adoption of the Convention on Privileges and Immunities, the role of the observer system and the expansion of the organization.

Keywords: SCO, legal framework, privileges and immunities, observer status, enlargement, international cooperation, regional security, membership mechanisms, international law.